

מכגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

כרך ל"ג • גיליון 58

תמוז תשפ"ה — יוני 2025

יוצא לאור על ידי:

אפשר
עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

סקירות ספרים

בוגרי פנימיות בישראל: מחקר מעקב על מצבם לאורך עשור

מאת: רמי בנבנישתי, ענת זעירא ותהילה רפאלי

אוניברסיטת בר-אילן, 2024 (עמודים 298)

ערן מלקמן

"אההה אחרי הפנימייה... כן זה, ת'אמת שזה כן קשה. כי... אבל עכשיו כאילו אחרי הפנימייה, אהה לצאת מהמסגרת, זה כמו משפחה, דרך אגב... אני הרגשתי שזה הבית שלי, שזה המשפחה שלי. בשתי הפנימיות שהייתי בה, בהן. אז זה כמו ש... יגידו לך תצאי מהבית ו... אותה הרגשה כאילו שמרגישים, זה כאילו ככה זה נהיה, אבל אין ברירה. כשאין ברירה אז יש את הצבא, יש את ה... חיים. החיים שלנו שצריכים להתחיל, וכאילו הכול יורד. ואז אתה מחפש את עצמך מההתחלה" (גשאו, בוגר פנימייה).

חויית היציאה מהפנימייה והמעבר לחיים עצמאיים המשתקפת במילותיו של גשאו נמצאת בלב ספר זה, אשר מציג ממצאי מחקר מקיף שעקב לאורך עשר שנים אחרי קבוצה של צעירים שהתחנכו בפנימיות. כמו גשאו, מדי שנה כמה אלפי צעירים מסיימים את שהותם במסגרות חוץ-ביתיות שבפיקוח משרד הרווחה ומשרד החינוך, ויוצאים לדרך העצמאית כבוגרים. צעירים אלו מאופיינים בדרך כלל ברקע חברתי-כלכלי מוחלש, לצד חשיפה למגוון חוויות של הזנחה והתעללות במהלך חייהם. עבורם, גיל 18 מסמן את סיום אחריותה של המדינה לשלומם והתפתחותם, ואז הם נתבעים באופן חד ופתאומי להתמודד הן עם הניתוק מסביבת גידולם והן עם המטלות המרובות הכרוכות במעבר לחיים עצמאיים; זאת כשלרשותם עומדים משאבי תמיכה מוגבלים. כתוצאה מכך, בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות נחשבים לאחת הקבוצות המודרות ביותר באוכלוסייה, והם נמצאים בסיכון מוגבר לחוות קשיים במגוון תחומי חיים, כגון: בריאות נפשית, תעסוקה, השכלה ודיור.

ההכרה בנתוני הפתיחה הבעייתיים של בוגרי ההשמה החוץ-ביתית במעבר לחיים בוגרים ועצמאיים הובילה בעשורים האחרונים לעניין גובר מצד חוקרים, קובעי מדיניות ואנשי מקצוע בעולם ובישראל, בכל הנוגע למצבם בעת המעבר ולאחריו (זעירא ובנבנישתי, 2008; עטר-שוורץ ומלקמן, 2020; Courtney & Dworsky, 2006; Sulimani-Aidan, 2017). בד בבד, חלה גם התפתחות משמעותית בכל הקשור בפיתוח של שירותים שמטרתם לסייע בהכנה של הצעירים למעבר, עוד בהיותם במסגרת ההשמה, ולהציע פתרונות להקלת השתלבותם בחברה הבוגרת, בעיקר כאשר הם חסרי מקורות תמיכה משפחתיים. בישראל, שתי דוגמאות בולטות לכך הן תוכנית "גשר לעצמאות", אשר נוסדה ב-2007 על ידי

"ילדים בסיכוי – למען ילדי ובוגרי פנימיות", על מנת לספק דירות מעבר לבוגרי מסגרות חוץ-ביתיות חסרי עורף משפחתי (בנבנישתי ומגנוס, 2008), ויתד – התוכנית הלאומית לצעירים במצבי סיכון, הפועלת משנת 2016 (משרד ראש הממשלה, 2016).

בכדי למפות את האתגרים העומדים בפני אוכלוסייה פגיעה זו משלב היציאה מהפנימייה ודרך השלבים השונים של חייהם העצמאיים והתבססותם בחברה הבוגרת, ועל מנת להנחות את פעולתם של אנשי המקצוע וקובעי המדיניות, יש צורך מהותי במחקרי אורך הנשענים על מדגמים גדולים של בוגרי פנימיות. בפועל, מספר מחקרי האורך שבוצעו בקרב בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית ואשר מבוססים על דיווחי הבוגרים עצמם (ולא על רשומות מנהליות) הוא מועט, ורובם מתייחסים לבוגרי אומנה. המחקר המתואר בספר זה הוא בין המחקרים הבודדים מסוג זה שנערכו בישראל. בשל המאפיינים הייחודיים של מערכת ההשמה החוץ-הביתית בארץ והאתגרים שעומדים מתמודדים בוגריה (למשל השירות הצבאי), התמונה המתקבלת על מצב הבוגרים היא שונה מזו המדווחת בספרות העולמית, ועל כן ישנה חשיבות מיוחדת למחקר מסוג זה. כך למשל, בעוד שברוב מדינות העולם המערבי, כ-80% מההשמות החוץ-ביתיות הן למשפחות אומנה, בישראל רק 3.8% מכלל הילדים החיים במסגרות חוץ-ביתיות נמצאים במשפחות כאלו (המועצה לשלום הילד, 2021), ואילו הרוב המכריע של ההשמות הן לפנימיות של משרד החינוך ומשרד הרווחה. זאת ועוד, צעירים המושמים בפנימיות הרווחה עקב סיכון לשלומם והתפתחותם, ואשר דומים יותר במאפייניהם לצעירים בטיפול חוץ-ביתי במדינות העולם המערבי האחרות, הם המיעוט בקרב המתחנכים במסגרות חוץ-ביתיות. הרוב הם חניכי פנימיות חינוכיות, המגיעים בחלקם מרקע משפחתי יציב יותר, שמתבטא גם בתפקוד גבוה יותר (זעירא ובנבנישתי, 2008).

הספר **"בוגרי פנימיות בישראל: מחקר מעקב על מצבם לאורך עשור"** נסמן על עבודתם פורצת הדרך של הכותבים רמי בנבנישתי, ענת זעירא ותהילה רפאלי, שכבר בתחילת שנות האלפיים העלו את סוגיית היציאה מהפנימייה והמעבר לחיים עצמאיים של בוגרי פנימיות על סדר היום המחקרי והציבורי; זאת באמצעות סדרה של מחקרים שבחנו צרכים הקשורים למעבר לחיים עצמאיים של צעירים על סף סיום השהות בכל המסגרות החוץ-ביתיות בישראל (פנימיות החינוך ופנימיות הרווחה, משפחות האומנה ומוסדות חסות הנוער) ואת מצבם במגוון תחומים לאחר היציאה מהמסגרת. המחקר שאותו מסכם הספר מהווה המשך ישיר של עבודה זו. הוא עוקב אחרי קבוצה של 276 צעירים מפנימיות של הרווחה והחינוך לאורך ארבע נקודות בזמן: בשנה האחרונה שלהם בפנימייה, עת היו כבני 18 (גל ראשון, $n=276$), כשנה לאחר היציאה מהפנימייה, עת רבים מהם היו במהלך שירותם הצבאי או שירותם הלאומי (גל שני, $n=235$), כארבע שנים לאחר היציאה מהפנימייה, כשהיו בממוצע בני 22 (גל שלישי, $n=222$), ושוב, עשר שנים מאוחר יותר, כשהם בממוצע בני 28, וחלקם כבר הורים (גל רביעי, $n=151$). כך, המחקר מציע תמונה מקיפה על מצבם של הצעירים בתקופות התפתחותיות שונות ובתחומי חיים מגוונים, הכוללים שירות צבאי, השכלה ולימודים, תמיכה חברתית, רווחה ובריאות נפשית והורות; זאת, בהתאם למגוון נקודות מבט תאורטיות רלוונטיות, ובהן תאוריית הבגרות בהתהוות, תאוריית החוללות העצמית, התאוריה האקולוגית ותאוריית החוסן.

המחקר הוא משולב שיטות, כך שלצד הנתונים מהשאלונים הכמותיים שהועברו בכל שלב, הספר מביא ממצאים איכותניים עשירים, המרחיבים ומשלימים את התמונה המתקבלת על ההתמודדות של הצעירים עם המעבר לחיים בוגרים והמסלולים השונים שבהם הם הולכים. חשיבותם של ממצאים אלו נובעת בין היתר מכך שהם מאירים ומעמיקים את הבנתנו על היבטים שהם ייחודיים לתהליך היציאה מהפנימיה בישראל, כגון חוויית השירות הצבאי, וכן היבטים של שלבי חיים מאוחרים יותר, כמו חוויית ההורות של בוגרי פנימיות עשור לאחר היציאה מהפנימיה, שנדונו אך מעט בספרות הבין-לאומית.

הספר פותח במבוא מקיף, הסוקר את הספרות הבין-לאומית בתחום ומציג את הבסיס התאורטי ואת הבסיס המתודולוגי למחקר. גופו של הספר בנוי משני שערים: הראשון מציג את המחקר הכמותי. לאחר התייחסות מפורטת לשיטת המחקר (פרק 1), כל פרק פותח בסקירת ספרות מקיפה על התחום הנבדק, ממשיך בהצגת הממצאים בנוגע למצב הצעירים בתחום זה ומסיים במסקנות לפרקטיקה ומדיניות. כותרות הפרקים הן: מאפייני הצעירים (פרק 2), תיאור השהות בפנימיה (פרק 3), הכנה ומוכנות לחיים עצמאיים בטרם היציאה מהמסגרת (פרק 4), המעבר לחיים עצמאיים (פרק 5), שירות צבאי (פרק 6), השכלה ולימודים (פרק 7), תעסוקה והכנסה (פרק 8), דיור (פרק 9), תמיכה חברתית מהורים ומקבוצת השווים (פרק 10), שתיה ושימוש בחומרים אסורים (פרק 11) ורווחה ובריאות נפשית (פרק 12). השער השני מציג את המחקר האיכותני וכולל התייחסות מפורטת לשיטת המחקר (פרק 13), ניתוח נרטיבי של סיפורי החיים ארבע שנים לאחר היציאה מהפנימיה (פרק 14), חוויית השירות הצבאי ותרומתו (פרק 15) וחווייתם של הורים צעירים שגדלו בהשמה חוץ-ביתית (פרק 16).

ברצוני להאיר מספר נקודות משמעותיות העולות מן הממצאים: ראשית, הרוב הגדול של הצעירים התגייסו והשלימו שירות צבאי (78.8%), ועבור רבים השירות היה חוויה טובה. עם זאת, תקופת השירות הייתה מאתגרת עבור קבוצה לא מבוטלת, ורבים (42.4%) דיווחו על נפקדות, עריקות או שהיה בכלל לפחות פעם אחת. ממצאים אלו מעידים כי על פי רוב השקעתן של הפנימיות בעידוד הצעירים להתגייס לצבא ולהשלים שירות משמעותי נושאת פרי; ואולם בו בזמן חשוב לייעל את הקשר ושיתוף הפעולה בין הפנימיות לבין הצבא, במטרה לאפשר לצעירים בוגרי ההשמה, ובעיקר לאלו שתנאי הפתיחה שלהם נמוכים יותר, מתן סיוע כלכלי וליווי מתאים; זאת כדי שיוכלו להפיק את המרב מן השירות.

שנית, עשור לאחר סיום הפנימיה, ההישגים הלימודיים של רבים מהצעירים נמוכים, ורבים מתקשים לרכוש השכלה גבוהה, כיוון שלא עמדו בדרישות הסף לכניסה ללימודים אקדמיים או נשרו מהלימודים לפני סיומם. כתוצאה מכך, מרביתם מתקשים למצוא תעסוקה איכותית, ההכנסה של שיעור ניכר מהם נמוכה משכר המינימום, והם מדווחים על מצב כלכלי קשה. ממצאים אלו ממחישים את הקשר שבין השכלה להכנסה. כמו כן הם מדגישים את הצורך לסייע לצעירים להשלים עוד בהיותם בפנימיה תעודת בגרות איכותית, שכן לאחר סיום הפנימיה קשה הרבה יותר לשפר את ציוני הבגרות. תעודה כזו תאפשר להם השתלבות במוסדות להשכלה גבוהה.

לבסוף, בניגוד לממצאים קודמים בדבר הקשיים הרבים שהורים בוגרי השמה מתמודדים עימם, מחקר זה מדגיש את מעורבותם הרבה של הורים אלו בחיי ילדיהם ואת תרומתם להם. הם תופסים את ההורות כתפקיד משמעותי המחייב אותם להשקעה רבה, בניסיון לספק לילדיהם איכות חיים, הורות ועתיד טוב יותר מאלו שהם עצמם זכו להם. על כן, יש לתת להם את מרב העזרה, שתסייע למנוע העברה בין-דורית של חסכים ומצוקה.

לסיכום, הספר מציג את אחד המחקרים המשמעותיים ביותר שנערכו על בוגרי פנימיות בישראל. הוא מביא לפני הקוראים סקירה של מיטב הספרות על בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית בכל תחום שנבדק, לצד הצגה שיטתית של כלי המחקר ששימשו את החוקרים, הממצאים והמסקנות העולות מהם. ככזה, הספר הוא משאב חשוב עבור חוקרים, אנשי מקצוע וכל מי שחפץ להרחיב את ידיעותיו בתחום, ומהווה תרומה חשובה לתשתית המידע לקובעי המדיניות ואנשי המקצוע העומדים בחזית הטיפול בילדים בסיכון הגדלים מחוץ לחיק משפחתם הטבעית.

מקורות

בנבנישתי, ר' ומגנוס, א' (2008). הערכת התכנית "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי". **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 45–84.

זעירא, ע' ובנבנישתי, ר' (2008). בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תמונת מצב. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 95–134.

המועצה לשלום הילד (2021). **ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי**. המועצה הלאומית לשלום הילד. משרד ראש הממשלה (2016). תוכנית הלאומית לצעירים וצעירות בסיכון – "תוכנית יתד": החלטה מספר 2014 של הממשלה מיום 30.10.2016. https://www.gov.il/he/departments/policies/2016_dec2014

עטר-שוורץ, ש' ומלקמן, ע' (2020). פנימיות וכפרי נוער לילדים ובני נוער: סוגיות בעת ההשמה ולאחריה. **חברה ורווחה**, (מ)1, 11–17.

Courtney, M. E., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child and Family Social Work*, 11(3), 209–219. *Child and Family Social Work*, 11(3), 209–219. <https://psycnet.apa.org/record/2006-08843-004>

Sulimani-Aidan, Y. (2017). To dream the impossible dream: Care leavers' challenges and barriers in pursuing their future expectations and goals. *Children and Youth Services Review*, 81, 332–339. <https://psycnet.apa.org/record/2017-40933-038>